

ნინო სილაგაძე

ასოცირებული პროფესორი, თსუ

ქართული ისლამური არქიტექტურის ნიმუშები ქვაბლიანის ხეობაში – კოსმოპოლიტურისა და ეროვნულის სინთეზი

ქვაბლიანის ხეობის ისლამური არქიტექტურის ნიმუშები სამხრეთ საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ერთ-ერთი ყველაზე ნაკლებად შესწავლილი ნაწილია. ინტერესი მათ მიმართ ძალზე მცირეა, განსხვავებით, მაგალითად, აჭარის მეჩეთებისაგან, რომელთა შესახებ სამეცნიერო კვლევები არსებობს.

XIX საუკუნის მიწურულსა და XX საუკუნის დასაწყისში სამცხეში აგებული მეჩეთები თითქმის ყველა სავალალო მდგომარეობაშია და არც ერთს მათგანს დღემდე რესტავრაცია არ ჩატარებია. ასევე უკუღურესად მწირია მათ შესახებ არსებული სამეცნიერო ლიტერატურა, თუ არ ჩავთვლით ბოლო წლებში გამოქვეყნებულ რამდენიმე პოპულარული სახის პუბლიკაციას. სამცხის ისლამური საკულტო ნაგებობები ქართული საზოგადოებისთვის ნაკლებად ცნობილ ფენომენს წარმოადგენს. ასეთ სიტუაციას თავისი ახსნა აქვს – საბჭოთა ეპოქაში წლების მანძილზე არსებული პოლიტიკური ვითარება არ უწყობდა ხელს სამხრეთ საქართველოში ისლამური კულტურული მემკვიდრეობის კვლევას, „თურქი მესხების“ ეროვნული საკითხი კიდევ უფრო ამძიმებდა მდგომარეობას. მუსულმანი მესხებისაგან გაცლილ სოფლებში მეჩეთები სხვადასხვა დანიშნულებით გამოიყენებოდა და ნადგურდებოდა. უმეტესობა მათგანი კოლმეურნეობების საწყობების ან კულტურის სახლების, ფოსტის შენობების და სხვ. სახით ფუნქციონირებდა. დღესდღეობით თითქმის ყველა შენობა მიტოვებულია და ნელ-ნელა ინგრევა. უმეტესობას, რამდენიმე ბედნიერი გამონაკლისის გარდა, არ აქვს სახურავი, კარ-ფანჯარა, ინტერიერი ხშირად სარეველებითაა დაფარული და ა. შ. სიტუაციას ამძიმებს მესხეთის სოფლებში ჩასახლებული ადამიანების უარყოფითი დამოკიდებულება მეჩეთე-

ბის მიმართ – მთარული ლეგენდების თანახმად, ყველა მეჩეთი განზრახ დანგრეული ეკლესიის ადგილზე და ამ ეკლესიის ქვებითაა აგებული. ამ უკანასკნელ მოსაზრებას გარკვეულწილად ისიც აძლევს საფუძველს, რომ ზოგიერთი მეჩეთის ფასადებზე მართლაც ფიქსირდება შუა საუკუნეების ეკლესიებიდან გადმოტანილი ჩუქურთმიანი ქვები.

შოთა რუსთაველის სახელობის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის დაფინანსებით მიმდინარე პროექტის „სამცხის რეგიონის ისტორიის და კულტურის ძეგლები“ ფარგლებში ორგანიზებული ექსპედიციის მსვლელობისას სამეცნიერო ჯგუფმა მოინახულა, აზომა და ფოტოფიქსაცია ჩაუტარა ათზე მეტ მეჩეთს ადიგენის მუნიციპალიტეტის სხვადასხვა სოფელში. დეტალური ანგარიში მათ შესახებ მოცემული იქნება პროექტის საბოლოო შედეგში – გამოცემაში „სამცხის კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლთა აღწერილობა“, წინამდებარე სტატიაში კი გვინდა რამდენიმე მეჩეთის მხატვრული თავისებურებების საკითხს შევხვით, რომლებშიც საინტერესო სინთეზშია მოცემული ქართული ეროვნული ელემენტები, ისლამური არქიტექტურისათვის დამახასიათებელი კოსმოპოლიტური სტილური ნიშნები თუ თანადროული ევროპული ტენდენციები. ისლამური საკულტო ძეგლების ნორმები და სტანდარტები სამცხის რეგიონში ადგილობრივ, ქართულ ნიადაგზე სახეს იცვლის და განსაკუთრებულ, ორიგინალურ ფენომენად ყალიბდება. სწორედ ეს საკითხი და რთული ისტორიული კონტექსტი, რომლებშიც ეს ნიმუშები შეიქმნა, გახდა ჩვენი ყურადღების საგანი.

უფრო მეტად შესწავლილი აჭარული ხის ჯამეების არქიტექტურისგან განსხვავებით, სამცხის მეჩეთებში ეროვნული სტილის ნიშნები ნაკლებადაა თვალშისაცემი. თუკი აჭარული ჯამეების მხატვრული თავისებურებების ფესვები ძირითადად ტრადიციული ქართული ხის არქიტექტურის წიაღშია საძებნელი, მესხური მეჩეთების არქიტექტურა და დეკორატიული შემკულობა უფრო მრავალი, განსხვავებული წყაროდან საზრდობს. მათში თვალშისაცემია ეკლექტურობა – ისლამური ხელოვნების, ქართული ხალხური სამშენებლო ტრადიციების, შუა საუკუნეების ქართული მონუმენტური ხუროთმოძღვრების, ევროპის ქვეყნებში არსებული ისტორიზმის მიმდინარეობების, ოსმალეთის იმპერიის სხვადასხვა რეგიონში გავრცელებული მოღური მიმართულებების ელემენტების სინთეზი. სწორედ რამდენიმე ასეთი მხატვრულ-სტილური მახასიათებელი გვინდა განვიხილოთ ძეგლთა გარკვეული ჯგუფის მაგალითზე.

პირველ რიგში, გვინდა ორიოდ სიტყვა ვთქვათ რეგიონის მეჩეთების არქიტექტურულ-ტიპოლოგიურ თავისებურებებზე, რადგან ისინი ხშირ შემთხვევაში ერთნაირია: სამცხური ტიპის მეჩეთი უმეტესად კვადრატთან მიხედვით გვემის მქონე შენობაა, რომელიც სოფლის შუაგულშია აგებული. შენობა ქვისაა, უმეტესად, – კარგად დამუშავებული ქვის კვადრებით შემოსილი. ზოგჯერ გამოყენებულია შედარებით უხეშად დამუშავებული, ირეგულარული ბლოკები და სუფთად გათვლილი ქვა – კუთხეებისა და კარ-სარკმლების გარშემო. მეტწილად მსგავსია სარკმლების მოჩარჩოებაც, რომელიც სადადაა პროფილირებული, თუმცა მხატვრულად აქცენტირებულია და გამოირჩევა შენობის საკმაოდ მონუმენტურ ფასადებზე.

მეჩეთების შემორჩენილი ფრაგმენტების მიხედვით შეძლება ითქვას, რომ თითქმის ყველა მათგანს ხის ოთხქანობა გადახურვის კონსტრუქცია, თუნუქის სახურავი და ცენტრში ხახვისებრი გუმბათი გააჩნდა. ტიპურია ასევე მორუქურთმებული ხის კარნიზები. ინტერიერი ორიარუსიანი – გამოყოფილია აივანი ქალებისათვის მონატარებული რიკულებით. მეორე აირუსის აივანი და სახურავის კონსტრუქცია, როგორც წესი, ოთხ მასიურ ხის ბოძს ეყრდნობა. ზოგ შემთხვევაში სახეზეა თავად შენობის კორპუსთან შერწყმული მინარეთის კოშკი, ზოგ შემთხვევაში მინარეთი არაა – სავარაუდოდ, მინარეთად რაიმე ხის ან სხვა კონსტრუქცია გამოიყენებოდა. როგორც წესი, დეკორატიულადაა გაფორმებული მთავარი შესასვლელი და მიჰრაბი.

საინტერესოა XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში, ანუ რუსეთის იმპერიის ბატონობის წლებში აგებული სამცხის მეჩეთების შედარება უფრო ადრეული, ჯერ კიდევ ოსმალთა ბატონობის პერიოდში აგებულ მეჩეთებთან. ასეთებია ახალციხის (1752) და ახალქალაქის (1803) მეჩეთები. ორივე ნიმუში ფართო, დაბალყელიანი გუმბათით გადახურულ ერთიან ოქტოგონალური სივრცეს წარმოადგენს, დარბაზის კედლები დანაწევრებულია თაღებით და მოქცეულია გარე სწორკუთხედში. როგორც ვხედავთ, სამცხე-ჯავახეთის მეჩეთების ტიპოლოგია საკმაოდ შეცვლილია დაახლოებით საუკუნის განმავლობაში.

სოფ. ადიგენის მეჩეთი ძალზე დაზიანებული სახითაა მოღწეული ჩვენამდე. შემორჩენილია მხოლოდ შენობის კორპუსი სახურავის გარეშე, ხის კონსტრუქციები – ბოძები, აივანი, გადახურვა – აღარ არსებობს. ორივე სართული ირეგულარული ფორმის ქვით და დუღაბითაა ნაგები (მეორე იარუსი – უფრო წვრილი ქვით), კარგად დამუშავებული კვადრები გამოყენებუ-

ლია მხოლოდ კუთხეებზე, კარის პორტალზე, დიდი თაღოვანი სარკმლების მონარჩობაზე და სხვ. ქვის წყობა, ოსტატურად შერჩეული სხვადასხვა ტონალობის კვადრები საკმაოდ ცხოველხატულ ეფექტს ახდენს (სურ. 1). შესასვლელი პორტალი ფართოა, სწორკუთხა გარე მოხაზულობა მონიშნულია ლილვებით, რომლებსაც, ქართულ მონუმენტურ ხუროთმოძღვრებაში გავრცელებული ხერხის თანახმად, მომრგვალებული ბაზისები აქვთ. ლილვების გადაკვეთის ადგილები „გაკვანძულია“ ბორჯღაღლით შემკული მედალიონებით. დეკორში ძალიან ბევრია ტრადიციული ქართული ორნამენტის ელემენტები (მაგ., ყურძნის მტევნების მსგავსი დეტალები) და საერთოდ ჩუქურთმები ხეზე კვეთის ხალხური ხელოვნების სტილშია შესრულებული. ასტრალური სიმბოლოები და წვრილი სამკუთხედებით ნაკვეთი არშიები მიუყვება შესასვლელი კარის შეისრულ თაღს (სურ. 2,3). ტრადიციული ქართული საცხოვრისის დედაბოძისა თუ ბუხრისთავის გაფორმებას მოგვაგონებს მიჰრაბის მორთულობაც, რომელზეც ისევ გეომეტრიულ დეკორს და ციურ მნათობებს ვხედავთ ისლამური არქიტექტურისთვის ტრადიციულ მუკარნასებთან და შესრულ თაღთან კომბინაციაში (სურ. 4).

ადიგენის მეჩეთის შესასვლელი კარის თავზე, ძლიერ შვერილი თაღის ქვეშ მოთავსებულია მოწითალო ფერის ფილა თარიღით – ჰიჯრის 1303 (1885) წელი. როგორც ირკვევა, ის ერთ-ერთი უძველესია ქვაბლიანის ხეობის მეჩეთებს შორის (სურ. 5).

სოფ. კახარეთის მეჩეთის არ ახლავს (ან არ აქვს შემორჩენილი) სააღმშენებლო წარწერა. ამრიგად, მისი აგების ზუსტი თარიღი ჩვენთვის უცნობია, თუმცა არქიტექტურული თავისებურებებით თუ ვიმსჯელებთ, ის ყველაზე ახლოს დგას ადიგენის ზუსტად დათარიღებულ მეჩეთთან: აქაც სახეზეა არათანაბარი ქვის წყობა, რომელშიც ძალზე ეფექტურადაა გამოყენებული მოვარდისფრო და ღია ნაცრისფერი ტონის ბლოკების შეხამება. შენობის კორპუსის პირველი იარუსი უფრო მასიური კვადრებითაა ნაშენი, მეორე – უფრო მსუბუქი მასალით. კარგად დამუშავებული ბლოკები გამოყენებულია კარ-სარკმლების მონარჩობაზე და კარნიზის ზოლზე. ისევე როგორც ადიგენის მეჩეთის შემთხვევაში, აქაც მხოლოდ გარე პერიმეტრის კედლებია შემორჩენილი, განადგურებულია გადახურვა, გუმბათი, აივანი, საყრდენი ბოძები და სხვ. (სურ. 6)

კახარეთის მეჩეთის ფასადებზე საკმაოდ დიდი რაოდენობით ჩანს ქვის კვადრების მეორადად გამოყენების შემთხვევები: აქ ვხედავთ აშკარად შუა სა-

უკუნეების ეკლესიის სარკმლის პროფილირებული ჩარჩოს ფრაგმენტს (სურ. 7), ფილას, რომელზეც ჯვრებია ამოკვეთილი და სხვ. გვხვდება ასევე ორნამენტული ჩანართები, რომელთა მოტივები მიჰრავს მორთულობაშიც მეორდება (სურ. 8). კახარეთის მეჩეთის ფასადების საერთო ხასიათზე დაკვირვება საინტერესო დეტალს წარმოაჩენს – მათი მორთულობის გარკვეულ ელემენტებს აშკარად ეტყობა შუა საუკუნეების სამხრეთ საქართველოს მონუმენტური ხუროთმოძღვრების ძეგლებს გავლენა. ასეთებია სარკმლის თაღოვანი თავსართები, რომლებიც მოწითალო ქვითაა შესრულებული, და თაღოვანი სარკმლების თავზე არსებული ხაზგასმულად მარაოსებრი წყობა (სურ. 9). ქვის წყობის თავშეკავებული ფერადონება, ღია ნაცრისფერისა და წითლის შეხამება, ვერტიკალური ღერძის ხაზგასმა ფასადის ცენტრში – ყოველივე ეს შუა საუკუნეების სამცხის, ჯავახეთის, ტაო-კლარჯეთის ხუროთმოძღვრული სკოლების ნიმუშების დეტალებს მოგვაგონებს.

სოფ. ლელოვანის მეჩეთის არქიტექტურულ თავისებურებებზე და დღევანდელ მდგომარეობაზე ზუსტად იგივე შეიძლება ითქვას, რაც ზემოთ განხილულ შემთხვევებში. ყურადღებას იპყრობს ნახევარკოლონებით ფლანკირებული მოხატული მიჰრავი. ლურჯი და წითელი საღებავით პრიმიტივისტულ სტილში შესრულებული მოხატულობა ძირითადად პალმეტებისა და ასტრალური ნიშნებისაგან შედგება. თავად მიჰრავის ნიშში, ტრადიციისამებრ, დრაპირების იმიტაციაა მოცემული. მხატვრობის სტილი უფრო მეტად ნაივური მიმართულების თავისებურებებს გვაგონებს, რომელიც პოპულარული იყო XIX საუკუნის მიწურულს, ასევე ხალხური ხელოვნების სტილსაც. მიჰრავის თაღის ზენიტში საგანგებო მოჩარჩობაში მოცემულია აგების თარიღი – ჰიჯრის 1304 წელი (1886-1887) და სიტყვა „მაშალლა“, რომელიც ამ შემთხვევაში ალაჰის ნებით დასრულებულ საქმეს, სავარაუდოდ, მშენებლობას, უნდა გულისხმობდეს (სურ. 10).

ცალკე ჯგუფად გვინდა გამოვყოთ რამდენიმე მეჩეთი, რომლებიც ერთი ტიპის მოხატულობით გამოირჩევა. ამ შემთხვევაში მოხატულია არა მხოლოდ მიჰრავი, არამედ მთლიანად დარბაზის კედლები და ჭერი და დეკორის ფრაგმენტები მეტ-ნაკლებადაა შემონახული. ვფიქრობთ, რომ მოხატულობები ოსტატთა ერთი და იმავე ჯგუფის მიერაა შესრულებული, რადგან ხელწერა, ორნამენტული სახეები, სიმბოლურ-იკონოგრაფიული დეტალები პრაქტიკულად იდენტურია.

ფრაგმენტულადაა შემონახულია სოფ. ბოლაჯურის მეჩეთის მხატვრო-

ბა. თავად შენობა მეტ-ნაკლებად დაუზიანებელი სახითაა მოღწეული ჩვენამდე (სურ. 11), მიუხედავად იმისა, რომ პირველი სართული წლების მანძილზე საწყობად გამოიყენებოდა, მეორე კი – კულტურის სახლად. შენობის ფასადები რეგულარული ქვის კვადრების წყობითაა შემოსილი, აქცენტირებულია კარ-სარკმელთა მოჩარჩოება. შემორჩენილია თუნუქის სახურავი, გადახურვის ხის კონსტრუქცია მოხარატებული კარნიზით, რომელზეც ტრადიციული „ცრემლისებრი“ ფესტონებია მოცემული და აივნის და გადახურვის საყრდენი ბოძები ინტერიერში (სურ. 12). დარბაზი ამჟამად ორ სართულადაა გადატიხრული ქალებისთვის განკუთვნილი გალერეის დონეზე. მეორე სართულის კედლები და ჭერი მთლიანად შეღებილია, სამაგიეროდ, პირველ სართულზე შემორჩენილია კედლის მხატვრობის ფრაგმენტები. უნდა აღინიშნოს, რომ თავის დროზე მოხატული იყო ასევე ბოძების ნაკვეთი ჩუქურთმებიც. ძირითადად გამოიყენებოდა კონტრასტული ფერები – წითელი და მწვანე. ფერით აქცენტირებული იყო ასევე მიჰრაბის გაფორმების რელიეფური დეტალები – ნახევარკოლონები და კონსოლები, თაღში კი ტრადიციული ნახევრადგახსნილი დრაპირება იყო გამოსახული. კედლებზე უხვადაა მოცემული მცენარეული მოტივები, ყვავილების თაიგულები, წნულები, გირლანდები, კვიპაროსები. საინტერესოა მიჰრაბის მარჯვნივ გამოსახული კომპასი, რომლის ისარი ქაბას მიმართულებას აჩვენებს. გვხვდება ისლამის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი სიმბოლოს, ხალიფა ალის ორპირიანი მახვილის, ზულფიკარის გამოსახულება (სურ. 13). ოსმალეთის იმპერიაში ზულფიკარის გამოსახულება მყარად დაუკავშირდა იანიჩრების კორპუსის საბრძოლო დროშას და გამოხატავდა იანიჩართა კავშირს მართლმორწმუნე ხალიფასთან და ბექტაშის სუფიურ ორდენტან¹. ამავე დროს, ორპირი მახვილი ოსმალური სამხედრო ჰეგემონიის სიმბოლოც გახდა². მათ შორის ყველაზე ცნობილია სულთან სელიმის დროშა, რომელიც, ლეგენდის თანახმად, მას კაიროს აღების დროს ახლდა თან. თუმცა საინტერესოა, რომ ამ სიმბოლოს გამოყენების ფაქტი მეჩეთების დეკორატიულ სისტემაში თავად ოსმალეთის იმპერიაში ჩვენთვის ცნობილი არაა.

არანაკლებ საინტერესო აღმოჩნდა ბოლავური მეჩეთში არსებული სხვა გამოსახულებებიც, მაგალითად ისეთი მოულოდნელი დეტალები, როგორიცაა ნესვი და საზამთრო, რომელთა სიმბოლური მნიშვნელობის ახსნა ჰადისებში

¹ T. Zarcone. The Sword of 'Alī (Zūlfikar) in Alevism and Bektashism. Journal of the History of Sufism, Issue on Sufism and Symbols. Paris, 2015, გვ. 113-128

² J. Hathaway. The Forgotten Icon: The Sword Zulfikar in It's Ottoman Incarnation. Turkish Studies Association Journal 27/1-2 (2003): 1-13, 1999, გვ. 146-60.

ვიპოვნეთ, სადაც ჩამოთვლილია ხილი, რომელსაც ჭამდა მუჰამედი (ჰადისი 2, 189).

ანალოგიური მოხატულობის სისტემა – ორპირი მახვილის გამოსახულება, საზამთრო, ვაზი, კვიპაროსები, ყვავილები – და ხეზე კვეთის სტილი ახასიათებს ასევე სოფ. ენთილის მეჩეთსაც (სურ. 14).

ხსენებული ჯგუფის ყველაზე უკეთ შემონახული და დეკორატიული სიმდიდრით გამორჩეული სოფ. ქიქინეთის მეჩეთია (სურ. 15). მისი აგების თარიღი მოცემულია შესასვლელი პორტალის თავზე – ჰიჯრის 1326-1328 წლები (1907-1910) (სურ. 16). კარგადაა დაცული შენობის მოპირკეთება და კარ-სარკმლების მძლავრი, პროფილირებული მონარჩობები, ასევე მკაფიოდ შევრილი კარნიზი, რომელიც კობრუსს ტრადიციულად ორ იარუსად ყოფს. შენობას აქვს კორპუსთან ინტეგრირებული მინარეთი, სახეზეა მისი სწორკუთხა მასიური პირველი სართული ხვეული კიბით და ოქტოგონალური მეორე სართული.

კახარეთის, ადიგენის, აბასთუმნის და სხვ. მეჩეთებისაგან გასხვავებით, ქიქინეთის მეჩეთს მთლიანად აქვს შემორჩენილი გადახურვის კონსტრუქცია და ხახვისებრი ფორმის გუმბათი, ასევე მონუქურთმებული და მოხატული ჭერი. გუმბათის ფერწერა ოსმალეთის იმპერიაში გავრცელებულ პლაფონების მოხატულობებს მოგვაგონებს: ცენტრალური ვარდული, მის გარშემო განლაგებული გირლანდები და არაბესკები არაბული წარწერებით (მუჰამედისა და მისი ოჯახის წევრების მოხსენიების ტრადიციული ფორმულები³: „მუჰამედი...ალაჰიძე აკურთხებს მას და მიესალმება“, „აბუ-ბაქრი.. ალაჰიძე კმაყოფილია მით“, „...დიდება მას“, და სხვ.) (სურ. 17). მსგავსი დეკორი გვხვდება აგრეთვე ხევაშენის, ფერსას, ვალეს, ზიკილიას, ოთას და სხვ. მეჩეთების გუმბათებშიც⁴. ვარდულის ცენტრში ბორჯღაღის ფორმის ხეზე კვეთილი დეკორატიული ელემენტია ჩასმული (სურ. 18). მთლიანად მოხარატებულია და ფერადად შეღებულია ჭერი, ბოძები, გუმბათის კვარდატი და სხვ. (სურ. 19). შემორჩენილია ასევე ნაკვეთი ორნამენტებიანი ხის კარიც. აქაც ინტერიერი მოგვიანებით ორ იზოლირებულ სართულად გაუყვიათ, სადაც პირველ სართულზე საწყობი, ხოლო მეორეზე კულტურის სახლი იყო მოწყობილი. დარბაზის კედლებზე ბოლაჯურისა და ენთილის მეჩეთების მსგავს

³ გ. წერეთელი. არაბულ-ქართული ლექსიკონი. თბ. 1951, გვ. 84, 120

⁴ საქართველოს ისლამური კულტურული მემკვიდრეობა. მეჩეთები სამცხე-ჯავახეთში. თბ. 2022, გვ. 28-30, 48, 54-56, 66-67.

სიმბოლურ და დეკორატიულ სახეებს ვხედავთ (დრაპირება მიპრაბის ნიშში, არაბესკები, გირლანდები, ყვავილების თაიგულები, კვიპაროსები, ზულფიკარის გამოსახულება და სხვ.) (სურ. 20), რაც საფუძველს გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ყველა ეს მეჩეთი ოსტატთა ერთი და იმავე ჯგუფის მიერაა მოხატული. თუმცა ქიქინეთის მეჩეთში სახეზეა კიდევ ერთი უაღრესად საყურადღებო ელემენტი: ოსმალების იმპერიის გერბის მსგავსი გამოსახულება (სურ. 21). ჰერალდიკური ნიშნების კომბინაცია ზუსტად დაცული არაა, მაგრამ სახეზეა საერთო ფორმა, იმპერიის გადაჯვარედინებული დროშები ვარკვლავითა და ნახევარმთვარით (თუმცა ორივე დროშა ერთნაირი წითელია, მაშინ როდესაც ოსმალების იმპერიის გერბზე ერთი დროშა წითელი და მეორე მწვანეა, რაც სიმბოლურად ანატოლიისა და რუმელიის ვილაეთების ერთობას განასახიერებდა). 1907-1910 წლებში რუსეთის იმპერიის ტერიტორიაზე აგებული მეჩეთის მოხატვა ოსმალების იმპერიის სიმბოლიკით ძალზე საყურადღებო მომენტია, რაც, ჩვენი აზრით, არა მხოლოდ რელიგიური იდეოლოგიის მანიფესტაციას, არამედ გარკვეული პოლიტიკური მიმართებების გაცხადებასაც ემსახურებოდა. აღსანიშნავია, რომ ჩვენთვის უცნობია საკუთრივ ოსმალების იმპერიის ტერიტორიაზე მეჩეთებში სახელმწიფო ჰერალდიკის გამოსახვის ფაქტები, თუ არ ჩავთვლით ისლამის ზოგადად მიღებულ ემბლემებს – ნახევარმთვარესა და ვარსკვლავს.

ისლამური არქიტექტურის კოსმოპოლიტური სტილის, ევროპული ტენდენციების და ქართული ტრადიციული კულტურის ელემენტების საინტერესო სინთეზის მაგალითს გვაძლევს სოფ. ხარჯამის მეჩეთი (სურ. 22). სამცხის მეჩეთებისათვის ტიპური სტრუქტურის მქონე ნაგებობის კომპოზიციაში გვხვდება ნეოგოთიკის სტილისათვის დამახასიათებელი ელემენტები – ლანცეტისებრი ისრული სარკმლები. ეს ელემენტი ნაგებობას ჯოვანი სკუდიერის მიერ აგებულ ჯუმა მეჩეთთან (1846-1851, გადაკეთებული 1895-ში) ანიჭებს გარკვეულ მსგავსებას, თუმცა თბილისის მეჩეთი აგურის, წაგრძელებული ფორმის შენობაა საფეხურისებრი რიზალიტით, რომლის კომპოზიციაში გამოირჩევა მასიური და მხატვრულად მეტყველი ოქტოგონალური ფორმის მინარეთი. ნეოგოთური დეტალებიდან მასში აღსანიშნავია მაღალი ისრული ფანჯრების და წრიული ლუნეტების რიტმი.

ხარჯამის მეჩეთი სამცხის ისლამური არქიტექტურისათვის დამახასიათებელი კვარდატული ნაგებობაა ოთხქანობა გადახურვითა და ხახვისებრი გუმბათით, მინარეთის კოშკი სახეზე არაა, ხოლო ფასადების მთავარ აქ-

ცენტს აქაც მაღალი თაღოვანი სარკმლები წარმოადგენს (მათ შორის არის ცრუ სარკმლებიც ჩრდილოეთ მხარეს). მათ ისრულ ფორმას კიდევ უფრო უსვამს ხაზს ქვის წყობით გამოყვანილი თავსართები და დეკორატიული ცხაურები, რომლებიც ვიტრაჟის იმიტაციის შთაბეჭდილებას ტოვებს. მოდა ნეოგოთიკაზე XIX საუკუნის მიწურულის ოსმალეთის იმპერიის არქიტექტურასაც ახასიათებს და, როგორც ჩანს, ხარჯამის მეჩეთიც ამ ტენდენციების გარკვეულ გამოძახილს წარმოადგენს. ასეთია, მაგალითად, სტამბოლის ილდიზ ჰამიდის მეჩეთი (1884-1886), რომელიც ნეოგოთური და კლასიკური ოსმალური სტილების ეკლექტურ შეერთებას წარმოადგენს⁵.

ჩრდილოეთის მხარეს ხარჯამის მეჩეთს აქვს ელემენტი, რომელიც ჯერჯერობით ჩვენთვის ცნობილ არც ერთ სამცხე-ჯავახურ მეჩეთში არ ფიქსირდება – ესაა კარიბჭე, რომლის კომპოზიციაში მავრიტანული სტილის⁶ ელემენტებს ვხედავთ: კოშკურებს გეომეტრიული ორნამენტებითა და რთული ფორმის თაღებით, მერლონებს და მათზე მოთავსებულ მონათულ კერამიკულ ფილებს (სამწუხაროდ, მხოლოდ რამდენიმე ასეთი ფილაა შემორჩენილი) და სხვ. (სურ. 23). მთავარი შესასვლელის თავზე, ქვის ბლოკებში დარჩენილია ვარსკვლავისა და წრეების სახის ამოკვეთილი ფორმები, სადაც, ვფიქრობთ, ასეთივე დეკორატიული ფილები იყო მოთავსებული. ამრიგად, ხარჯამის მეჩეთის კარიბჭეზე სახეზეა მავრიტანული სტილის ყველაზე გავრცელებული, ძირითადი დეკორატიული ელემენტები: თაღები, ფესტონები, კარნიზები, კვეთილი გეომეტრიული ორნამენტი, ფერდი კერამიკული ფილები და სხვ.

მავრიტანული სტილის გავრცელების ფაქტი XIX საუკუნის II ნახევრის და XX საუკუნის დასაწყისის საქართველოში, რუსეთში, ევროპის ქვეყნებში საყოველთაოდ ცნობილია და მიჩნეულია ისტორიზმის პერიოდის ერთ-ერთ პოპულარულ რეტროსპექტულ სტილად⁷. თუმცა ხშირად არ ექცევა ყურადღება იმას, რომ მავრიტანული სტილი პოპულარული იყო ხსენებული ეპოქის ოსმალეთის იმპერიაშიც, როდესაც მალრიბული კულტურის ელემენტები ფართოდ იჭრება მაშრიყის ქვეყნების ხელოვნებაში.

⁵ I. Koksal. General information on Yıldız Hamidiye Mosque. Istanbul: European Capital of Culture. Istanbul, 2010

⁶ M. Danby. Moorish Style. London, 1995, გვ. 188-196.

⁷ F. Giese, A. Varela Braga, H. Lahoz Kopsiske, K. Kaufmann, L. Castro Royo, S. Keller. Resplendence of al-Andalus: Exchange and Transfer Processes in Mudéjar and Neo-Moorish Architecture. Asiatische Studien - Études Asiatiques. 70 (4), 2016, გვ. 1307-1353. https://www.zora.uzh.ch/id/eprint/134280/1/%5B%5D_Resplendence_of_al-Andalus_.pdf

ხარჯამის მეჩეთის კარიბჭის შიგნით კიდევ ერთი აღსანიშნავი დეტალი უკვე ქართული ხალხური ხის არქიტექტურის განუყოფელი ნაწილია. ესაა მართკუთხა საფუძველზე ამოყვანილი კუთხური წყობის ოთხსაფეხურიანი⁸ გვირგვინული გადახურვა (სურ. 24). მესხური დარბაზის ტრადიციული ელემენტი⁹ ცენტრში ნაკვეთი ორნამენტებით მორთული პლაფონითაა დეკორირებული (ლიობის გარეშე). ანალოგიური მაგალითების არსებობას ლ. სუმბაძე აღნიშნავს დასავლეთ საქართველოში (მაგ., ქუთაისში, ასევე ზესტაფონის მუნიციპალიტეტის სოფ. ჭალატყეში მაისურაძეების სახლში და სხვ.), სადაც ის საკვებით სამართლიანად აფასებს ამ კონსტრუქციას როგორც სათავსის ჭერის ცენტრალური ნაწილის აქცენტირების საშუალებას¹⁰. თუმცა მკვლევარს არ აქვს აღწერილი არც ერთი მსგავსი სტრუქტურა სამცხე-ჯავახეთის რეგიონში, სადაც მეჩეთების არქიტექტურაში, როგორც ჩანს, ასეთი კონსტრუქციები საკმაოდ გავრცელებულია. საფეხურიანი გვირგვინისებრი წყობის დეკორატიული იმიტაციის მაგალითები სახეზეა ხარჯამის მეჩეთის მთავარი დარბაზის ინტერიერშიც, სადაც გუმბათის გვერდითა სვეტები სწორედ ასეთი ხის დეკორატიული, ცენტრში მოჩუქურთმებული პლაფონიანი კონსტრუქციებითაა გაფორმებული (სურ. 25) (მსგავსი ელემენტები გვხვდება ქიქინეთის, დიდი სმადას, ზიკილიას მეჩეთებშიც¹¹). ამრიგად, ზემოთქმულის ფონზე სოფ. ხარჯამის მეჩეთი კიდევ უფრო მრავალფეროვანი სინთეზის ნიმუშად წარმოგვიდგება.

ჩვენი ნაშრომის ბოლოს გვინდა ყურადღება შევაჩეროთ არქიტექტურული თვალსაზრისით მოკრძალებულ, მაგრამ ისტორიული კონტექსტის თვალსაზრისით საინტერესო სოფ. ფლატეს მეჩეთზე (სურ. 26), რომელის სააღმშენებლო წარწერაზე მითითებულია 1927 წელი და ჰიჯრის 1346 წელი. მებრძოლი ათეიზმის ეპოქაში აგებული ამ მეჩეთის ამბავი, ვფიქრობთ, მომავალი კვლევის საგანია და უფრო მეტად XX საუკუნის ისტორიის სპეციალისტებისთვის უნდა იყოს საინტერესო.

⁸ ლ. სუმბაძე. Архитектура грузинского народного жилища дарбази. Тб. 1984, გვ. 30, 39-43.

⁹ ლ. სუმბაძე. Архитектура грузинского народного жилища дарбази, გვ. 70

¹⁰ ლ. სუმბაძე. Архитектура грузинского народного жилища дарбази, გვ. 74-75

¹¹ საქართველოს ისლამური კულტურული მემკვიდრეობა. მეჩეთები სამცხე-ჯავახეთში, გვ. 26-29.

სოფ. ადიგენის მეჩეთი

სურ. 1.

სურ. 2

სურ. 4

სურ. 3

სურ. 5

სოფ. კახარეთის მეჩეთი

სურ. 6

სურ. 8

სურ. 7

სურ. 9

სოფ. ლელოვანის მეჩეთი

სურ. 10.

სოფ. ბოლაჯურის მენეთი

სურ. 11

სურ. 12

სურ. 13

სოფ. ენთილის მეჩეთის დეკორატიული დეტალები

სურ. 14.

სოფ. ქიქინეთის მეჩეთი

სურ. 15

სურ. 16

სურ. 17

სურ. 18

სურ. 19

სურ. 20

სურ. 21

სოფ. ხარჯამის მენეთი

სურ. 22

სურ. 24

სურ. 23

სურ. 25

სოფ. ფლატეს მეჩეთი

სურ. 26.

Nino Silagadze

Associate Professor,
Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Georgia

**EXAMPLES OF GEORGIAN ISLAMIC ARCHITECTURE IN
KVABLIANI GORGE: SYNTHESIS OF COSMOPOLITAN AND
LOCAL STYLES**

Summary

Islamic architecture of Kvabliani Gorge is one of the notable examples of less studied cultural heritage of the South Georgia. For example, in comparison to the mosques of Adjara, there is much less academic interest and significantly less research of the Islamic architecture of Kvabliani Gorge.

Almost all mosques of Samtskhe region from the late 19th and early 20th c.c. are in bad condition and none of them has been renovated up to this day. Scientific literature regarding this topic is also scarce, besides a few recent popular publications. Therefore, Islamic religious buildings of Samtskhe remain a less known phenomenon for the Georgian public. This can be explained by the political situation during the Soviet times that did not promote the research of the Islamic heritage in Georgia. National issue of the “Meskhetian Turks” made this topic even more untouched and obscure.

This article is dedicated to the artistic peculiarity of several such mosques. One can trace synthesis of Georgian national elements, stylistic signs of Islamic cosmopolitanism and modern European tendencies in these buildings. Standards of Islamic religious structures in Samtskhe region of Georgia undergoes a certain transformation and shapes itself to a quite original phenomenon.